

Nyíri Kristóf

E konferencia témája olyan, hogy termékenységét, sőt értelmét illetően tulajdonképp eleve nem zárhatunk ki bizonyos kételyeket. Az az állítás, mely szerint Lukácsnak lényegi viszonya lett volna az osztrák kultúrához, tudtommal mindössze egyszer hangzott el, mégpedig 1910-ben, Babits Mihálytól, s Lukács ezt azon nyomban vissza is utasította. Az általánosan elterjedt vélekedés inkább az, hogy Lukács német filozófus volt, amivel azonban az utóbbi tizenöt-húsz esztendőben, s nevezetesen Magyarországon, szembehelyezkedett az a fölfogás, hogy Lukács Györgyben magyar gondolkodót kell látnunk, olyan filozófust tehát, akinek fejlődését mindenekelőtt, sőt tulajdonképpen csakis, a magyar társadalmi és kulturális kontextusban érthetjük meg.

Számomra mindazonáltal úgy tűnik, hogy mindhárom itt érzékeltetett vélemény helytálló, sőt az igazságnak mindegyik egy lényeges aspektusát fejezi ki, mindegyik egy nélkülözhetetlen perspektívában mutatja meg Lukácsot. Mi több: a magam részéről még két további nézőpont mellett is érvelnék. Az egyik az összeurópai, a másik pedig az összmonarchikus.

Mert Lukács először is Kelet-Európa polgára volt, akkor is, ha ez mindössze csupán annyit jelent, hogy nem adatott meg neki a valódi polgári lét, tehát az, hogy azokat az értékeket, amelyek egy klasszikus polgári fejlődés során keletkeztek, a maga számára belsővé tegye. Így volt lehetséges például az is, hogy 1914-ben éppen Dosztojevszkij történetfilozófiájában, Dosztojevszkij orosz miszticizmusában és messianizmusában reméljen feleletet találni a kor kérdéseire. Dosztojevszkijnek a fiatal Lukácsra gyakorolt hatása jellegzetesen kelet-európai vonásokat mutat, hiszen történetfilozófusként Dosztojevszkij csak a született oroszok, a Németország keleti felén élők, az osztrákok, valamint a magyarok számára volt jelentős. Álljon itt néhány utalás azokra, akik nem orosz származásúak, s mégis a dosztojevszkiji történetfilozófia főbb hordozói voltak: Nietzsche a Lipcse melletti Lützenben szüle-

tett, Thomas Mann Lübeckben, Spengler Blankenburgban, szintén Lipcse közelében; Moeller van den Bruck porosz volt, Hermann Bahr linzi születésű, Stefan Zweig bécsi, Lukács György pedig éppenséggel budapesti. Ha a franciáknak a háborút megelőző és az azt követő időszakban Dosztojevszkij metafizikájához volt érzékük, úgy az angolok általánosságban az orosz élet különösen erőteljes realista megjelenítőjét és természetesen a mély pszichológust tisztelték benne. Csupán Spengler, A nyugat alkonya című művének 1928-as, valamint Stefan Zweig Dosztojevszkij-könyvének 1930-as amerikai kiadása nyomán válhatott az angol nyelvű olvasó számára világossá, hogy az "eljövendő ezer esztendő" Dosztojevszkij kereszténységének a jegyében fog állni (Spengler), továbbá, hogy Dosztojevszkij "kozmozgóniájában" fölfedezhető "az új ember eljövetele" előképe (Zweig). De például Thomas Mann-nak 1914 és 1917 között írott könyvében, amely az Egy apolitikus ember elmélkedései címet viseli, tökéletes visszhangra talál mind az, ahogyan Dosztojevszkij elutasítja a nyugati "civilizációt", mind pedig az a nézete, hogy Németország nem alkotja Nyugat-Európa részét. A fiatal Lukács mindössze kifejezésre juttatott, ill. kiélezett egy Európa keleti fertályán általánosan ható tendenciát, amikor Dosztojevszkijt történetfilozófusként, mi több, prófétaként értelmezte, s nemcsak az indiai lélekvándorlás-misztikával, valamint a kelet-európai zsidó miszticizmussal és messianizmussal, hanem egyszersmind a német misztikával és Lutherallal is összefüggésbe hozta.

Luther nevének említése ez esetben talán nem csupán felszíni. Nem teveszthető ugyanis szem elől, hogy filozófiai értelemben Lukács nem általában véve Kelet-Európában van otthon, hanem Németország északkeleti felében, az Elbától keletre eső lutheránus területeken. A nagy tekintélyű budapesti Evangélikus Gimnázium, amelyet Lukács látogatott, talán tényleg nem képviselt, miként ezt maga Lukács visszaemlékezéseiben állítja, magas tudományos színvonalat, mégis tény, hogy ezt követően a diák Lukács útja közvetlenül az evangélikus, nem pedig a katolikus Németország filozófusaihoz vezetett. Fiatalkori filozófiai érdeklődése nem a művekre irányult, nem az emberek által létrehozott képződményekre, struktúrákra és objektivációkra, még kevésbé a magábanvaló tárgyakra, hanem a szubjektív emberi lélekre, a lutheri értelemben vett "fákra", amelyeknek "előbb kell lenniök, mint a gyümölcsöknek"; a kanti akaratra, amelyet önmagában jónak — vagy éppenséggel rossznak — tartunk. Amennyiben komolyan vesszük azokat az eredményeket, amelyeket mondjuk az utóbbi húsz év eszmetörténeti kutatásai az osztrák filozófia vonatkozásában hoztak, nevezetesen azt, hogy itt jellegzetes és önálló hagyományról van szó, amely mind módszertani, mind pedig tartalmi tekintetben jelentősen

eltér a klasszikus német filozófia hagyományaitól, úgy azt is világosan látnunk kell, hogy Lukács semmiféleképp nem érdeklődhetett az osztrák filozófia iránt. Ám éppennyire kevésbé mutatott érdeklődést általában véve a sajátosan osztrák jelenségek, a történelem által formált osztrák problematika iránt. Történetfilozófiai szempontból Németország és Oroszország a téma számára, olykor még Magyarország is, ám Ausztria soha. Az északnémet drámaíró, Friedrich Hebbel, aki 1845-től fogva Bécsben élt, s akinek számára Bécs és Ausztria jelentett valamit, Lukács rendkívül magasra értékelte. Megközelítően száz oldalt szentelt neki az 1910-ben megjelent A modern dráma fejlődésének története című könyvében, amelyben egyébként Grillparzert éppoly részletességgel tárgyalja, mint "a fiatal bécsi költőnemzedéket", Hofmannsthal, Schnitzler és Beer-Hofmannt. Lukács utal ugyan e helyütt a bécsi impresszionizmusra, nevezetesen amikor arra céloz, hogy esztétikai dráma nincs és nem is lehetséges, egyetlen szó erejéig sem tér ki azonban Ausztriára mint történelmi és társadalmi problémára, az osztrák polgárságnak és kultúrájának megkülönböztetett helyzetére.

És mégis: Lukács Ausztria—Magyarországhoz tartozik, tehát éppolyan értelemben Ausztriához is és nem csak Magyarországhoz, amilyen értelemben nem tartozik Németországhoz. Ausztria—Magyarország életvilágához való tartozására gondolok. A magyar és az osztrák élet, s természetesen a szellemi élet kölcsönös összefonódása a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején olyannyira magától értetődő volt a kortársak számára, hogy külön említését minden bizonnyal furcsállották volna. Épp ellenkezőleg: a megkülönböztető jegyeket hangsúlyozták. Így adódhatott, hogy napjainkban, a mi történeti emlékezetünkben az ily módon előtérbe került különbözőségek tudata a meghatározó, s meglepődve fedezzük föl az egykori kulturális csatározások, az egymásnak feszülő szenvedélyek, az egymásnak csapódó szellemi ellenszenvek mögött az életformák jelentős hasonlatosságát, az ízlés- és gondolkodásbeli rokonságot, valamint azt a megszámlálhatatlan személyes kapcsolatot, amely a magyar és az osztrák kultúra reprezentáns személyiségei között fönállott. A fölfedezés erejével hat ránk, amikor rábukkanunk arra a tényre, hogy például a századforduló jeles magyar filozófusa, Alexander Bernát, eredetileg Bécsben, Zimmermann-nál tanult filozófiát; hogy a politikus és jogtudós Pulszky Ágost Bécsben született; s hogy Theodor Herzl ezzel szemben Budapesten; miként Arthur Schnitzler édesapja is Magyarországon nőtt föl, Polányi Mihály édesanyja pedig Bécsben; vagy hogy a pszichiáter Lukács Hugó, aki Ady Endrét kezelte, később Bécsben páciensei közé sorolhatta Robert Musil is. Ezek az összefonódások nem voltak kivételesek. Végtére is Lukács György édesanyja

szintén Bécsben nevelkedett, anyanyelve a német volt, míg Lukács édesapja, Löwinger József, aki egészen az Angol—Osztrák Bank direktori székéig (s később persze még magasabbra) vitte, magától értetődően a Neue Freie Presse olvasója volt. Ugyanakkor az osztrák—magyar miliő, különösen pedig a szülői ház légköre elviselhetetlenül gyűlöletes volt a fiatal Lukács számára. Akárcsak nála négy esztendővel fiatalabb kortársa, a Monarchia másik fővárosából származó, s nem egy szempontból hasonló körülmények között fölnevelkedett Wittgenstein, Lukács is diszharmonikus viszonyban volt azzal a polgári-nagypolgári világgal, melyet apja meghódított, s melyet annak értékeiben képviselt. Wittgenstein azonban — az egész életművét kísérő radikális kultúrkritikai hangok ellenére — a befelé lázadó konzervativizmus elméletírójává lett, Lukács viszont a diszharmonia forrását éppen magában a konkrétan fönnálló külső világban vélte megtalálni, s a szellem forradalmáraként, később pedig politikai forradalmárként, mindannak a megváltoztatására törekedett, amivel idegenül állott szemben.

Bécs-vorstadti életként jellemezte egyszer Ady Endre a budapesti életet. Belátható azonban, hogy Lukácsnak, Ausztria—Magyarország polgárának, szellemi hazája nem egy szempontból inkább a fővárosban, semmint az elővárosban volt. Hadd idézzek most a bevezetőben már említett Babits-írásból — A lélek és a formák címmel megjelent gyűjteményes kötet magyar kiadásának recenziójáról van szó —; mégpedig azt a hírhedtté vált helyet, amelyet a jelen konferencián minden valószínűség szerint más fölszólalók is idézni fognak. "Ezek a gondolatok", írja tehát Babits, "a legteljesebb mértékben németek. Írójuk bámulja azt a ködös és sokszor magvatlan modern metafizikát, amit a legújabb német írók a magas kritikába vittek, és ezeknek a köde az ő gondolataiba is beszívargott. Majdnem idegesen fél attól, hogy valahol is nevén nevezze a gyermeket. Inkább ragaszkodik /.../ a modern, kissé affektált német terminológiához... Ennek a szellemiránynak megfelel a műveltsége is, melyet tárgyai elárulnak. Ez a műveltség tipikusan német, vagy inkább bécsi; a bécsi esztéták műveltsége, akikről egy helyt ír is. Az írók, akikről értekezik, vagy akiket mellékesen említ, régiek és újak, mind bécsi vagy Bécsben ma divatos írók." (Vö. Esszék, tanulmányok, I. köt., Bp. 1978, 159. o.)

Nos, Lukács, mint már említettem, határozottan visszautasította ezt a bírálatot, kiváltképpen azt a föltételezést, hogy műveltsége túlnyomórészt bécsi lenne. S voltaképpen joggal. Ugyanakkor, véleményem szerint, Babits mégis valami lényegesre bukkant, mégpedig az osztrák alkotómozzanatra az esszé lukácsi fölfogásában. Azon fölismerés, hogy a kritika maga is művészet, vagy pedig, hogy létezik olyan érvelésmód, amely a logikai bizonyítás — sőt,

egyáltalán a kimondható — határán mozog, 1910 táján persze sem nem új, sem nem jellegzetesen osztrák. Mégis: az esszében megformált, ill. az esszéisztikus, saját mindenfajta lehetőségét kiteljesítő élet eszméje olyan szellemi tartást, mi több, olyan emberi helyzetet fejez ki, amely a századforduló Bécsére éppoly jellemzőnek tűnik, mint a háború utáni évekére, s az sem véletlen, hogy épp Robert Musilnál találta meg legplasztikusabb megfogalmazását. A tulajdonságok nélküli ember tudatos emberi esszéizmusra törekszik, s Musil az esszét magát "egyszeri és megváltoztathatatlan alakzatként" határozza meg, amelyet "egy ember belső élete egy döntő gondolatban fölvesz". Az, amit Musil "esszéizmusnak és lehetőségérzéknek, továbbá fantasztikus — a pedantériával ellentétben álló — pontosságnak" nevez, abból a követelményből áll, "hogy a történelmet ki kellene találnunk, hogy nem a világtörténelmet, hanem az eszmék történetét kellene élnünk, hogy hatalmunkba kellene keríteni mindazt, ami teljességgel soha nem valósítható meg, s végezetül talán úgy kellene élnünk, mintha nem is emberek lennénk, hanem csupán valamilyen figura egy könyvből, amelyről elhagyták a lényegtelen vonásokat, hogy mindaz, ami viszsamarad belőle, mágikusan eggyé záródjon". Lukács mintha nagyjából ugyanezt a gondolati irányt előlegezte volna, amikor A lélek és a formák című kötetében arról beszél, hogy az igazi "kísérletben" benne lakozik "az élet fogalmi újrendezéséhez való erő". A formáról pedig olyan értelemben szól, hogy "a kritikus írásaiban /.../ a forma a sorsot teremtő princípiummá válik" (lásd Ifjúkori művek, 311. o.). A forma, írja Lukács, "ez az életből, az életszimbólumok szimbolizálatlan látásából nőtt valami, új valósággá lesz, külön életet kap ennek az élménynek az erejétől. Világnézet lesz; lehetőség azt magát /.../ átformálni, újjáalkotni, belelátni azt minden megnyilvánulásába" (uo., 312. o.).

A Musil-irodalomban esetenként fölbukkan az a megállapítás, hogy Musil erősen Lukács hatása alatt állott: hogy személyesen ismerték egymást, hogy Musil olvasta A lélek és a formákat (lásd M.-L. Roth művében, 503. o.), ill. nagyra becsülte A regény elméletét (lásd Csokor, in: Dinklage 1960, 351. o.). Nos, meglehet: találkozni találkozhattak, ám Lukácsnak valamiképpen is említésre méltó hatása Musilra, a hagyatéki anyag alapján, teljességgel kizárhatónak látszik. Ugyanakkor viszont épp az a tény, hogy esetünkben egymástól szemlátomást független alkotói fejlődésvonalakkal van dolgunk, a Lukács—Musil-párhuzamot még izgalmasabbá teszi: Musilnak a "lehetőség emberéről" alkotott fogalmát endogén osztrák eszmének foghatjuk föl, Lukácsnak az élet esszéisztikus alakításával kapcsolatos fogalmát ellenben osztrák életérzésének megnyilvánulásaként.

S természetesen a fiatal Lukács végső soron Magyarországhoz is tartozott. Abban a triviális értelemben tartozott Magyarországhoz, hogy a magyar nyelvben és irodalomban bizonyos értelemben otthon volt. Csak bizonyos értelemben, hiszen magyar stílusa nem volt valami szép, s ismeretei a magyar irodalomról bizonyosan nem voltak mélyek. Mit is írt visszaemlékezéseiben? "Éppen a 906-os évben jártunk: ekkor jelent meg az Új versek. Az Új versek abszolút átalakító hatással volt rám; hogy durván fejezzem ki magam, ez volt az első magyar irodalmi alkotás, amelyben hazataláltam, és amelyet a magaménak tartottam. /.../ Abban az időben /.../ a klasszikus magyar irodalomhoz nem volt belső közöm, csak a világirodalomból értek alakító hatások, elsősorban a német, skandináv és orosz irodalomból, ezenkívül a német filozófiából. A német filozófia hatása egész életemen át tartott, és ezen természetesen az Adytól kapott megrendítő élmény sem változtatott alapjában véve, nem szüntette ezt meg, és nem vitt vissza Magyarországra — azt lehetne mondani, hogy Magyarország nekem akkor az Ady-versek voltak." (Vö. Eörsi István: "Életrajz — magánoszalagon (Interjú Lukács Györggyel) 1.", Új Symposion (Újvidék), 195/196. sz. (1978. július—augusztus), 269. o.) A fiatal Lukács azonban, megítélésem szerint, abban a nem triviális, mélyebb értelemben is Magyarországhoz tartozott, hogy irodalomszociológiai írásaiban, nevezetesen dráma-könyvében tipikusan magyar közvetlen megfigyelő pozíciót foglalt el a nyugati fejlődéssel szemben, annak a megfigyelőnek az álláspontját, aki egy fejlődést közvetlen közelségben átél, de mégsem válik a részesévé. Ha mégannyira is Simmeltől leste el a kultúrszociológiai elemzés módszereit, maga a szociologizáló szemléletmód teljességgel megfelelt a legjobb magyar hagyományoknak Eötvös óta: egy olyan hagyománynak, mely az "uralkodó eszméknek" nem csupán a tartalma után érdeklődik, de eredetük és befolyásuk is leköti figyelmét. Lukács ugyanis 1908-ban a következő sorokat írta Adyról: "Nyugat felé néző magyar ember érzései számára ő talált először szavakat, benne szólaltak meg először a magyar kultúremlék egészen speciális, idegenektől nem ismert, velük alig megértethető fájdalmai és vágyódásai; azok az érzések, amik minden, a lelkével Nyugaton élő magyar emberben megvannak — addig, amíg itt él, itt kell élnie. /.../ Ady átlátta, hogy itt van a magyar kultúremléknek tragédiája, az, hogy magyar, és az, amennyi és ami ma Magyarországon lehetséges. /.../ Az Ady Endre szavaiban és ritmusaiban így konkrét valóságot nyert a magyar élet és a magyar embernek — csupán helyzete szülte — igazi magyar érzései." (Lásd Ifjúkori művek, 181 sk. o.) Hogy Lukács e tekintetben több érzéssel és megértéssel viseltetett a magyar sors iránt, mint valamennyi nacionalista kortársa együttvéve, ezt, gondolom, nem kell magyarázni.

(Fordította: Balázs István)

LUKÁCS GYÖRGY ÉS AZ "OSZTRÁK IRODALOM"

Reinhard Pitsch

"/.../ nem szabad szeretve lenni o-
lyantól, aki nem érdemli meg, hogy
szeresse az ember."
(Lukács György: Napló, 1910. május 3.)

Lukács születése jubileumának évében aligha maradhatott el, hogy — a Lukács és Bloch, Lukács és az irodalom, Lukács és a politika stb. viszonyát vizsgáló számtalan rendezvény után — egy olyanra is sor kerüljön, amely Lukácsnak Ausztriához fűződő kapcsolataira koncentrálna. Mindezt kézenfekvővé tette a már néhány év óta egész Európában megfigyelhető Ausztria-divat vagy tulajdonképpen -mítosz, amelyhez még Lukács Ausztria—Magyarországról való származása is kapcsolódott. Mi az alkalmat arra használjuk föl, hogy, Lukács-csal, megbolygassuk ezt az Ausztria-mítoszt, annak is legkedveltebb alakzatát, az "osztrák irodalmat"; s föladatunkat megkönnyíti, hogy minderre Budapestén kerülhet sor.

I

"Bécs, babona, gróf-góg, irígység,
Keletiség, zsandár, alázat /.../"
(Ady Endre: Rohanunk a forradalomba)

"Gábor fiam Bécsé,
Oda is van nőve,
Őrzse lányom a Krisztusé,
Papok szeretője.
...
/.../ Bécsben kinevetnek /.../
...
Bécsi lator lett a fiam,
Pap-céda a lányom."

(Ady Endre: Esze Tamás komája)

Ez a Bécsről alkotott kép egyáltalában nem rendhagyó a magyar irodalomban. Az úgynevezett fin de siècle periódusában — tehát a magyar millenniumi ünnepségektől a köztársaság 1918-as kikiáltásáig — nemigen változott mindazon áramlatok oppozicionális beállítottsága Béccsel (a nemzeti elnyomatás megtestesülésével, a Habsburgokkal, a magyar félfeduralizmus garantálóival) szemben, amelyek haladóknak számítottak.

A bécsi elnyomatással már mintegy fél évszázaddal korábban szenvedélyesen fordult szembe egy magyar költő: Petőfi Sándor, aki mestere volt annak, hogy társadalmi föladatakra tegye alkalmassá az irodalmat, s annak is leginkább "bensőségesnek" számító műfaját, a lírát.

Lukács részéről egyáltalában nem lokálpatriotizmus volt, amikor az 1918-at megelőző korszak legnagyobb költőiként és legnagyobb interpretálóiként Petőfit és Adyt állította Heine mellé.

A semmeringi Grand Hotel magyar származású, 1970 óta osztrák állampolgár bártulajdonosa, egy smalltalk alkalmával, három legkedvesebb magyar írójaként Adyt, Petőfit és Mikszáthot nevezi meg; igen jól ismeri műveiket, bár Mikszáthot nem sorolhatjuk az iskolai oktatásban leginkább előtérbe helyezett írók közé.

A Horthy-reakció idején egy szegényparaszti családból származó író továbból történelmi regény született a magyar parasztháborúkról, mely egyértelműen elítélte az erőszakkal fönntartott feudális rendszert, a nagybirtokosok embertelenségét, az urak nemzet-árulását, akik 1919-ben is behívták az országba a román szoldateszkát: Szabó Pál "A nagy temető" című regénye.

"Táborodban lakozik Ausztia!" — kiáltott oda Grillparzer az abszolutizmus ellen Bécsben (és Magyarországon) fölkelte tömegek hóhérainak, Windischgrätznek és Haynaunak...

Hogy "az osztrák irodalomban mindenütt jelen van a fölvilágosodással és a demokratikus eszmékkel szemben ellenséges"¹ hagyomány, a vonatkozó szakkutatásokban immár közhelyszerű megállapítás, melyet persze gyakran próbálnak pozitíve beállítani: épp ez tenné az osztrák irodalmat oly bensőségesse, kellemessé és "tisztán" művésziessé.²

¹Az osztrák germanista W. Mauser a Staat und Gesellschaft in der modernen österreichischen Literatur c. kötet recenziójában; lásd Modern Austrian Literature 14 (1981).

²A legabszurdabbul a reakciós Günther Nening, "Grillparzers Schnoferl oder Poesie als Weltanschauung. Über Literatur und Politik in Österreich" c. dolgozatában, in: Für und wider eine österreichische Literatur, hrsg. v. Kurt Bartsch, Dietmar Goltschnigg, Gerhard Melzer /germanisták a gráci egye-

Mert vajon akad olyan átlagos osztrák, aki kedvenc költőjeként egy forradalmárt vagy akár csak egy realistát nevezne meg?

A két világháború közötti időszakban az osztrák írók döntő többsége nemzetiszocialista vagy klerikálfasiszta volt, polgári-liberális csak néhány, forradalmár pedig alig akadt. E kevesek egyikéről, a zsidó Jura Soyferről, a koncentrációs táborban elpusztult drámaíróról, elbeszélőről és lírikusról — akinek életművét az utóbbi időben kezdik (újra)fölfedezni — az osztrák germanisztika nem vesz tudomást.³

S jegyezzünk meg végül még egyet: a bécsi fin de siècle iránti érdeklődéssel és rajongással gyakran fordított arányban áll a jártasság a vonatkozó ismeretekben. Két példa ezzel kapcsolatban: a Reclam-kiadó "Die Wiener Moderne" című standard könyve első fejezetének bevezetőjében "Bécsnek, 'a birodalom fő- és székvárosának' helyhatósági ügyeiről" írnak; a kultúra és a lokálpatriotizmus művelésében pedig oly pretenciózus bécsi Falter "Essays zur Wiener Moderne. Début eines Jahrhunderts" című kötetében pedig az áll, hogy Schnitzlert a "Gusztli hadnagy" miatt "a k.u.k. hadsereg közönséges szanitéckatonájává fokozták" volna le.⁴

Fontos ez? Önmagában talán nem — de mindenesetre szimbolikus.

II

A nyugatnémet kritikustól, Ulrich Greinertől származik a "Grillparzer-dilemma" terminusa,⁵ mely — minthogy fölidézi a német nyelvterületen létrejött polgári irodalom objektív-történelmi helyzetét — kitűnően alkalmas az osztrák irodalom jellemzésére. A polgári politikai program alapvető pontjainak követelése — nemzeti elv, nemzeti állam, parlamentáris kormányzás nem-

temen/, Königstein/Taunus 1982, 32 skk. o. "Szigorú üvegszemmel importált haladó irodalomszemlélet"-ről beszél, hogy bevált módon, az irodalomszociológiai kérdésföltevést már önmagában mint "importáltat" denunciólja, és ezzel azt a további indíciomot is produkálja, hogy Ausztriában a progresszív, mint olyan, hazátlan, ill. importált.

³A főntebb idézett gráci germanisták jegyzik felelősként a Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart III. kötetének: 1918—1980 (szerk. a zágrábi formalista, Viktor Zmegac) Ausztriára vonatkozó részét — anélkül, hogy Soyferről akár csak egyetlen szóval is említést tennének.

⁴Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910, hrsg. v. Gotthart Wunberg, Stuttgart 1981, 81. o. — Elisabeth Madlener: "Die Duellfrage ist in ihrem Kern eine Sexualfrage", in: Début eines Jahrhunderts. Essays zur Wiener Moderne, hrsg. v. Wolfgang Pircher, Wien 1985.

⁵Ulrich Greiner: Der Tod des Nachsommers. Aufsätze, Porträts, Kritiken zur österreichischen Gegenwartsliteratur, München und Wien 1979.

zeti keretek között — szétbomlasztotta a "hazát", mely összerabolt földek és földcskék agglomerációja volt, és annak támaszát, a dinasztiát. A hazafias és a haladó szellemiség tehát kölcsönösen kizárta egymást.

Ezt a specifikumot már Hebbel is érezte Stifterrel szembeni elutasító véleményében, anélkül, hogy világosan látta volna ennek politikai-ideológiai okait. Ismeretes, hogy Lukács szívesen hivatkozott Hebbelnek Stifterről adott jellemzésére, olyan döntő helyeken is, mint az "Elbeszélés vagy leírás", ahol Stifter írásmódjának dagályosságát, a realista elbeszélésre való képtelenségét naturalizmusának tudja be. A realizmusnak és a naturalizmusnak, az elbeszélésnek és a leírásnak ezt a különbözőségét az egészen idős Lukács is "az esztétikában föllelhető egyik legnagyobb ellentétnek tartja".⁶ De föl kell idéznünk itt A történelmi regényt is, a harmincas évek Lukácsának e főművét, ahol nemcsak Stifter "Wittikó"-jának tartalmi-ábrázolásbeli alacsonyabbrendűségét mutatja meg, hanem azokat az objektív okokat is világosan föltárja, amelyek miatt Stifter helyet kapott a náci irodalmi kánonjában. Épp "esztétikailag eldologiasodott kvietizmusa" csak látszólag ellentétes a Nietzschétől Hitlerig vezető reakció aktivista-heroizáló ideológiájával, s "a feudális intézmények apoteózisa", a középkor legreakciósabb irányzatainak dicsőítése, a felszín, a látszat rögzítése és minden egyes lényegi vonatkozás elutasítása, s végül, miként már Hebbel fölismerte, az ember iránti érdeklődés teljes hiánya, amely problematika teljesen a horizontján kívül reked — Stifter mindezen tulajdonságai tették őt a fasiszta irodalomelmélet (Linden, Fechter) egyik legitim eszményévé.⁷

Az osztrák irodalomtudománynak épp az ilyen tényekkel kellene szembenéznie. S pontosan ezt nem teszi. Képviselői tudatosan ignorálják az ilyen tényeket, s állítják azt, hogy a "szelíd törvényhozó" Stifter aktualizálása "az irodalmi Anschluss szublimált celebrálását", vagyis az osztrák tradíciónak "az össznémet legitimitási rendszerbe" való óvatos, aktualizáló bekebelezését jelentené, ami csak 1939-ben kezdődött volna.⁸

A mondott kutatókat sem a stifteri oeuvre esztétikai meghatározása és elemzése nem érdekli, sem a specifikus német-fasiszta Stifter-recepció tény-

⁶Lásd Gespräche mit Georg Lukács, hrsg. v. Theo Pinkus, Reinbek 1967, 28. o.

⁷Lukács György, Der Historische Roman, Neuwied und Berlin 1965, 300 skk. o. /A Luchterhand kötetben szereplő Stifter-elemzés — 300—304. o. — a magyar kiadásból hiányzik./

⁸Igy az Ausztria-specialista Hubert Orowski: "Literaturanschluss" című írásában, in: Für und wider eine österreichische Literatur (vö. a 2. jegyzettel), 57. o.

leges kutatása. Stiftert, reflektálatlan módon, tipikusan osztrák jelenségnek deklarálják, és a Stifternek a német-fasiszták körében aratott sikerét, ill. ennek okaira irányuló kérdést elsősorban legitimáció-politikai magyarázatokkal tolják félre, meghamisítva ezzel a történelmet.

III

Lukács műveivel kapcsolatban a következőt figyelhetjük meg: amikor valamilyen negatív példát fokoznia, felsőfokba tennie kell, mindig visszanyúl Ausztriára: Stifterre és Hofmannsthalra; ahol is az első a Zola által képviselt "szekrény-naturalizmus" szélsőséges képviselőjének, az utóbbi pedig ama, Kleisttal kezdődő modern tendencia eltúlzójának számít, mely az antikvitás barbarizálására irányul.

Lukácsnak Hofmannsthalhoz való viszonyát egy korai félreértés határozza meg. Mint Drámakönyvében írja, Hofmannsthalt csakis emberi fejlődése vihette túl első műveinek drámaiatlanságán, a "puszta szubjektivizmus lejtőre-vivő voltának átérzése és az objektív, a valóságos világ igazi jelentőségének felismerése. Már ezekben a drámákban kezd leszámolni ezzel a szubjektivizmussal, és itt kezdődik meg a kiemelkedés is belőle", mely majd a Chandos-levélben teljeseedik be.⁹

Úgy tűnik, nem kíván kommentárt, hogy Lukács e reményei alaptalanok voltak, vagy legalábbis csalókának bizonyultak. A Chandos-levélnek szimptomatikus, a modern Ausztria-divatban elfoglalt helyi értéke: 1984 októberében a párizsi Pompidou-központban színpompás rendezvénysorozatra került sor a fin de siècle Bécséről, melyet épp e levél ünnepélyes fölolvassása vezetett be. A levél párizsi értelmezése így nem azt emelte ki belőle, amit az ifjú Lukács látott meg benne, tehát nem a fiatal, egykor ígéretes szerző igazolását zülélése miatt, vagyis nem Chandos-t mint a szubjektivistikus dekadencia — negatív — hátterét, hanem a modern, illetve "posztmodern" condition humaine állítólagos zseniális anticipációját — a párizsi értelmezés tehát, helyesen, a szubjektivizmus igazolását látta ebben a levélben.

E félreértéstől függetlenül adódik, hogy Lukács a "bécsi esztéták" által képviselteket mindig is a legmélyebben elutasította, s e tisztán szubjektivistikus álláspont meghaladására törekedett; ezért helyezi Beer-Hofmannt Schnitzler és Hofmannsthal fölé, mert nála a valóságos élet, nem pedig az

⁹ Lukács György: A modern dráma fejlődésének története, Magvető 1978, 484. o.

impresszionista magánosság nyer ábrázolást; ezért vitatja el az impresszionista magánosságtól a következetesen esztétikai ábrázolás bármiféle lehetőségét.

Ez oly nyilvánvalónak látszik, hogy érthetetlen: Massimo Cacciari, az új Ausztria-mítosz egyik előlegzője, a lukácsi Napló olasz kiadásához fűzött "A fiatalság metafizikája" című és Budapestet Bécshez közelítő esszéjében — miközben helyesen ismeri föl a fiatal Lukácsot jellemző, konkrétan A modern dráma fejlődésének történetében rejlő antiimpresszionista intenciókat, illetve helyesen karakterizálja Lukács válaszát a tragikus forma eltűnésére és a dráma platonizációjára "a kényszer hebbeli akarásaként" — miként tudta ezeket Schnitzler Anatol-ciklusában példászerűen kifejtettnek vélni.¹⁰ Schnitzler "nem annyira a dolgokat, mint inkább a belőlük kiinduló hangulatokat mutatja be",¹¹ írja Lukács az Anatol-ciklus jellemzéseként, amit így teljességgel az impresszionizmushoz tartozóként jellemez; csak a későbbi Schnitzler esetében engedi meg Lukács az impresszionizmus meghaladásának reményét.

Ez a példa ismét csak az új Ausztria-irodalom komolyságát hivatott illusztrálni.

IV

A berlini Rote Fahne hasábjain 1922. május 14-én jelent meg Lukács megemlékezése Schnitzler 60. születésnapjáról, a "művelt Németország" azon generációjának képviselőjéről, "mely érvényre juttatta a naturalizmust és azután a neoromantikát".¹² Mint írja, Schnitzlernek sem formai, sem tartalmi vonatkozásban nem sikerült fölülemelkednie ama társadalmi réteg korlátozott-ságán, melynek irodalmi kifejezője volt, nem tudta meghaladni e réteg érzésvilágának határait. "Arthur Schnitzler az egyre inkább teret nyerő burzsoá réteg költője volt, mely mentesült a mindennapi létezés bármiféle anyagi gondjától, egyben azonban elveszítette a termelési folyamathoz vagy az állami-politikai élethez fűződő összes kapcsolatát." Olyan, járadékból élő rétegről van itt szó, amelynek jellegzetessége az ideológiai deklasszáció, problémaköre a tevékenység nélküli ember lelki életére korlátozódik, akit az "erotika", a minden "értékben" való kételkedés és a "hangulatok" predominanciája jellemez. "Schnitzler, saját költői világával szembeni illúziótlansága

¹⁰ Massimo Cacciari, "Metafisica della gioventù", in: György Lukács: Diario, Milánó 1983, 80. o.

¹¹ Lukács György: A modern dráma fejlődésének története, 420. o.

¹² Literaturnaja Gazeta 1939; kézirat a Lukács-Archívumban.

révén, e réteg legjelentősebb költőjévé vált (Franciaországban mondjuk Paul Bourget tartozik ehhez az irányzathoz)."

Schnitzler, írja Lukács, elveszítette aktualitását: az általa képviselt járadékos réteg letűnt a világháborúban és a válság nyomán föl kellett ocsúdnia a szemlélődés állapotából: Schnitzler "egy mindörökre múltba tűnt fejlődési szakasz reprezentánsa".

Csak érintőlegesen jegyezzük meg, hogy a schnitzleri életműnek és recepciójának társadalmi alapjai (a járadékos élőlásdiség) eltűntek ugyan, a nyugati kispolgári értelmiség "hangulatában" azonban — mindenekelőtt a francia és az olasz értelmiségre gondolunk, melynek képviselői az utóbbi években egyre erősebben fordultak el a politikától, és az elszigetelt individuum (aki már egyáltalán nem akar énné válni) nihilisztikus reménytelenségének egyre újabb változatait részesítik előnyben — a Schnitzler iránti ideológiai kereslet, mutatis mutandis, páratlan föllendülést mutat.

Az "osztrák irodalom" vonatkozásában az a figyelemre méltó, hogy Ausztria, illetve Bécs eltűnik abban, ami Lukács számára az irodalomelmélet fő problémája volt; ami jelesül az irodalom összefüggése a társadalommal. Helytelennek bizonyult A modern dráma fejlődésének történetében megfogalmazott ama gondolat, hogy Schnitzler éltető közege kizárólagosan Bécs volna; egy meghatározott társadalmi helyzet az, amely neki adekvát irodalmat hoz létre. Paul Bourget — akit nem Lukács kapcsolt a "bécsi esztétákhoz", de akire Hofmannsthal és Bahr gyakran hivatkoztak — minden "bécsi" jellegzetességgel rendelkezik; csak a francia társadalmi helyzet alapján marginális író maradt.

Lukácsnak az "osztrák irodalomhoz" való ilyenén módszertani viszonyát még számos további hellyel dokumentálhatnánk. Ezek közül pusztán érintőlegesen említjük itt Joseph Roth "Radetzky-induló"-járól a szovjet emigrációban írott kritikáját, ahol is e művet a Monarchia hivatali, s mindenekelőtt tisztí rétege társadalmi helyzetének realisztikus ábrázolásaként méltatja; de utalhatnánk a Szolzsenyicin-esszében Musilról elejtett megjegyzésére is, ahol "A tulajdonságok nélküli ember" kompozícióját a "párhuzamos cselekvésnek" az alkotásban elfoglalt központi helye szempontjából veti össze Thomas Mann "Varázshegy"-ével és Szolzsenyicin "Rakovij Korpusz"-ával (azon lehetőség szempontjából tehát, hogy embereket a mindennapokból kiemelt specifikus szituációban hozzon össze egymással); vagy idézhetnénk a Történelmi regény 1964-es Előszavában (Luchterhand Összkiadás) jelzett "megbékélést" Kafkával, akit itt Swifttel hasonlít össze, s akinek műveiben úgymond a "Ferenc József uralkodásának utolsó éveiben az osztrák (cseh—német—zsidó) ember ellenlábasa-ként mozgásba jövő embertelenség egész periódusa" nyer kifejeződést.

Különösen Kafkához való viszonya igen tanulságos; ismeretes, hogy 1963-ban, Liblicében, Kafkának néhány kelet-európai országba "kutatási engedélyt" akartak adni és elismertetéséért emeltek szót; kevésbé ismeretes az a vita, hogy Kafka önmagát evidens módon a cseh vagy (mint Klaus Hermsdorf, NDK, vélte) "prágai németként" a német irodalomhoz számította. Éppenséggel túlzottan logikusnak tűnik, hogy a cseh Kafkát (a csehek, mint ismeretes, egy évtizeden belül "osztrákokból" — "szudétanémetekké" váltak) az "osztrák" jelzővel Hofmannsthal vagy Schnitzler mellé, ugyanahhoz a közösséghez rendeljék.

Hiszen az osztrák irodalom "osztrák mivolta" csak ilyen különösségre alapozódhat.

V

Nem volt fin de siècle osztrák nemzeti irodalom. Nem pusztán azért nem, mert már Musil megkülönböztette Ausztria—Magyarországon belül a német nyelv három alapvetően eltérő kultúrkörét: Bécsset, Prágát és az Alpokra eső területeket, hanem mindenekelőtt azért nem volt, mert nem létezett osztrák nemzet.

A Habsburg Monarchia, közismert diktumnak megfelelően, a nemzeti gondolat tagadását testesítette meg. Itt elég, ha csak a szudétanémetekre, a német kultúráért folytatott dél-tiroli és nyugat-magyarországi vagy a német nemzeti jellegért Ciszlajtánia lakóinak egy része körében folytatott küzdelemre emlékeztetünk.

Az "osztrák kérdésben" a marxista hagyomány — Marxtól és Engelstől kezdve Bebelen és Wilhelm Liebknechten át egészen Victor Adlerig és azokig az ausztromarxistákig, akik még az 1938-as Anschlussra is igent mondtak — mindig a fölülről való és Ausztria "Anschluss"-ával történt bismarcki "birodalomegyesítés" (amelyben hatalompolitikai megfontolások nem utolsósorban jutottak szóhoz: a Habsburgok délkelet-európai dominanciája, anélkül, hogy "Németország" nemzeti jellegét gyöngíténék a szláv és a magyar népességgel) progresszív-demokratikus meghaladásáért lépett föl. A 30-as években a klerikálfasiszták egyértelműen legitimációs érdekektől vezettetve propagálták az osztrák nemzetet, s a kommunisták ugyanezt a tézist, szintén politikai okokból, csak ezután vetették föl a hitleri Németország ellen folytatott küzdelemben. Ez azonban semmiképpen sem igazolja azt, hogy az osztrák nemzet fogalmát visszafelé a ködbevesző múltig, részben a Nibelung-énekig meghosszabbítsák, ahogyan ezt a háború után, furcsa egybehangzással, konzervatívok és kommunisták tették. Ernst Fischer más szépírók mellett Grillparzerre, Stifterre és Kafkára is igényt tart, és valamiféle megfoghatatlan-metafizikai "osztrák lényegét" imputál, melyet ezek a szerzők fejeztek volna ki.

Lukácsnak, a marxista irodalomteoretikusnak a számára a probléma másként kellett, hogy fölvetődjön. Minden irodalom valamely társadalmi szituációt fejez ki, az egyes társadalmi osztályoknak és tipikus képviselőiknek ebből fakadó problémáit jeleníti meg.

Ha ezt az általános elvet a német-osztrák helyzetre alkalmazzuk az 1804-től, 1848-tól 1918-ig terjedő időszakban, akkor megállapíthatunk ugyan számos osztrák specifikumot (Grillparzer-dilemma), ez a probléma ugyanakkor azonban a német polgárosodás történelmi folyamatának átfogó problematikáján belül jelenik meg.

Épp Lukács volt az, aki, a német irodalomról írott tanulmányaiban, ezt a problémát a Weimartól Hitlerig vezető fejlődés középponti elemeként fogta föl. Ennek az 1918-ig terjedő korszaknak "osztrák" szerzőit magától értetődően tárgyalja mindig a mondott keretben. Tudomásom szerint egyetlen olyan, marginális helyet találunk nála, ahol, a német fasizmus expanziójával összefüggésben, polemizál Ausztria hitleri bekebelezése ellen; ez a napi politika követelményeivel magyarázandó, és semmi köze a német irodalom kérdésében elfoglalt teoretikus álláspontjához...

A "Grillparzer-dilemma" tehát egyszerűen egy hivatalnoki réteg dilemmája volt, mely a dinasztia iránti hűséget a polgári emancipáció feladatai elé helyezte.

VI

Az "osztrák irodalomról" folyó beszéd veszélyes tulajdonsága ennek palimpszesztus jellegében rejlik; elleplező fátyolként takarja el a Habsburg-birodalom német nyelvű irodalmából azt, ami sémájának nem felel meg: a realista, naturalista, társadalomkritikai irodalmat, mely a tudatból ily módon — miután politikailag alig tudott érvényesülni — immár másodszor töröltek ki.

Az "osztrák" fogalmának további veszélyes jellegzetessége, hogy sokféleképpen értelmezhető; a szláv nemzeti irodalmak, és tendenciáiban a magyar is, a figyelem horizontján kívül maradnak, s ahol mégsem, ott a bécsi járadékos-paraziták jellegzetességeihez asszimiláltatnak.

A terminus veszélyes vonása végül legitimációs jellege: a "hivatalos" (bécsi) irodalmárok sorának fölvilágosodás-, demokrácia- és humánus-ellenes impetusa ily módon példaszerűnek mutatkozik a jelen számára, s a német irodalom ekképpen Ausztriából fedezi a szubjektivizmus, szolipszizmus, bensőségeség, társadalomellenesség stb. iránti szükségletét.

Lukács György mindenesetre sohasem ment bele az "osztrák irodalomról" folytatott beszédbe.